

Henri Bergson'un Gülme Kuramı Üzerinden Haldun Taner'in "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü" Adlı Hikâyesinin İncelenmesi

The Analysis of Story Named Haldun Taner's "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü" on Henri Bergson's Laughter Theory

Zeynep TEK*

Öz

Kurgusal metinlerinde komik türlere ve tekniklere sıklıkla yer veren Haldun Taner (1916-1986), bu sayede çağın ve yakın tarihin eleştirisini mizah üzerinden dile getirme imkânı bulmuştur. Bu özellikte edebî eserlerinden biri de Sancho'nun Sabah Yürüyüşü (1964) adlı hikâyedir. Anlatıda sahibiyile birlikte sabah yürüyüşüne çıkan Sancho adlı köpeğin tanıdığı insanlar ve köpeklerle karşılaşmasıyla gelişen durum ve olaylar, Sancho'nun bakış açısı kullanılarak tahlil ve tasvir edilmiştir. Bu çalışmada bir hayvana düşünme, konuşma, sorgulama, alay etme gibi insana ait özelliklerin verildiği hikâyede gülmenin ortaya çıkmasını sağlayan unsurlar işlenecektir. Bu amaçla çalışmada, gülmeyi uyumsuzluk kuramıyla ilişkilendiren Henri Bergson'un (1859-1941) Gülme (1900) adlı eserinde komiğin oluşmasında etkili unsurlar olarak belirtilen hususlar üzerinde durulacaktır. Bu niteliklerin hikâyede tanımlanması ise mizahın eserde oluşumunu ortaya koymada, hicvin sınırlarını belirlemede ve hikâyenin derin anlam katmanlarına ulaşmada önemlidir. Ayrıca Bergson'un gülme kuramının edebî bir eserde nasıl uygulanabileceğine dair bir çerçevenin geliştirildiği çalışmada, bu kuramın Bergson felsefesiyle ilişkisine ve diğer gülme kuramlarıyla da münasebetine yer verilecektir.

Anahtar Sözcükler: Haldun Taner, mizah, hiciv, Henri Bergson, metin incelemesi.

* Dr. Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, ztek@ybu.edu.tr

Abstract

Haldun Taner (1916-1986), frequently featured comic types and techniques in his fictional texts. By this means on this, he had the opportunity to express the criticism of the age and recent history through humor. One of his literary works in this respect is story named "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü" (1964). In the narrative, the situations and events that have developed when Sancho walking with his owner in the morning came across people and dogs that he knew were analyzed and described by using Sancho's point of view. In this study, the elements that lead to smile will be analyzed in the story where the human characteristics such as thinking, speaking, questioning and teasing are used for an animal. For this purpose in this study, in his book called Laughter (1900), Henri Bergson (1859-1941) who associates laughter with the theory of unconformity, will be focused on the issues that are mentioned as effective elements in the formation of the comic. The definition of these qualities in the story is important in revealing the formation of humor in the work, in determining the boundaries of the satyr and in reaching deep layers of meaning of the story. In addition, a study of how Bergson's theory of laughter can be applied in a literary work will be presented in relation to Bergson's philosophy and other theories of laughter.

Keywords: *Haldun Taner, humor, satire, Henri Bergson, text analysis.*

Giriş

Henri Bergson (1859-1941), özgün felsefesine uygun bir gülme kuramı oluşturarak gülmenin felsefi, toplumsal ve psikolojik geri planını, müstakil çalışması olan *Le Rire (Gülme 1900)*¹ adlı eserinde izah etmiştir. Bu bakımdan Bergson'un gülmeye dair açıklamalarını anlamak için felsefi sistemini kısaca açıklamak gerekir. Metafizik alanı kavramada sezginin hayati rolüne dikkat çeken Bergson; sanatkarı olduğumuz hayatın anlamlarının her birinin âdeta bir yaratma olduğunu belirtmiştir.² Ona göre fenomen ve varlık diye iki ayrı şey yoktur. Bütün varlıklar bir süreklilikten, daimi ve özgür bir oluştan ibarettir. Yani yalnızca sürekli bir oluş vardır.³ İnsanı doğrudan doğruya hayatın içine çeken sezgi, hayatın oluş hâlindeki durumlarını kavramaya yarar. Zekâ ise her neyi kavrayacak olursa o kavradığı şeyi mutlaka kavramsallaştırır, onu dondurur, statikleştirir, muntazam parçalara ayırarak ondan bir bütünlük elde etmeye çalışır. Böylece kavradığı şey hiçbir zaman hayat ve oluş olmaz, sadece kesitler olur. Sezginin sağladığı şey ise onun çarpılmadan, bozulmadan kavranmasıdır. Bu bilgi vasıtası sayesinde hayatın oluş hâlinde, kendi özgün doğası

1 Bu çalışmada eserin Mustafa Şekip tarafından Türkçeye ilk çevirisi olan 1945 baskısı ile Şekip'in eseri çevirmeden önce adaptasyonunu yaptığı, aynı zamanda Bergson'un *Gülme* adlı kitabı üzerine Türkiye'de ilk çalışma olan *Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz?* (1921/2015) adlı çalışması kullanılacaktır.

2 Henri Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, Çev. Mustafa Şekip Tunç, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1947, s. 19.

3 Levent Bayraktar, *Bergson'da Ruh-Beden İlişkisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010, s. 30.

içerisinde bütün olarak bilinebilmesi mümkün olur.⁴

Hayatı sürekliliği, akışkanlığı içerisinde değerlendiren filozof, bunun aksatılmasına neden olan durumların gülmeye yol açtığını belirtmiştir.⁵ Bu felsefeden hareketle hayatın mekanikleşerek, fiziğe indirgenmesi kendi doğasından uzaklaşması anlamına gelmekte, bu durum da komiği oluşturmaktadır. Şu hâl, Mustafa Şekip'in *Gülme* adaptasyonunda; "(...) hayat, tenevvü ve tahavvülden çıkıp mihanikiyet istikametine inhiraf edince hakiki bir sebep-i hande oluyor." şeklinde ifade edilir.⁶ Hayatın sürekli bir çeşitlilik, değişim olduğunu kabul eden filozof, hayatiyetten sapma olduğu takdirde gülmenin gerçekleştiğini iddia etmiştir. Bu durumda insanları güldüren 'sapma' olarak nitelendirilecek şeyin nasıl gerçekleştiği sorusu gündeme gelir! Bergson, gülmeye yol açan kusurların birer ahlaksızlık olmasından ziyade cemiyete uyumsuzluk göstermesinden kaynaklandığının altını çizmiştir. Çünkü kendini cemiyetten ayıran herkes gülünç olur.⁷ Ona göre; hayat ve cemiyetin insanlardan istediği şey, bulunulan hâl ve vaziyeti etrafiyla ayırt edecek her dem uyanık bir dikkat, aynı zamanda kendisini bu hâl ve vaziyetlere uyduracak bir ruh yumuşaklığı, bir beden çevikliğidir.⁸ Cemiyet insanı tekrar dikkatin, çevikliğin öznesi olarak görmek istediği için gülmenin gücünden faydalanarak uyarısını gerçekleştirir.

Bergson'un gülme kuramı sadece gülücün niteliklerine odaklanmaz, aynı zamanda gülme eylemini gerçekleştiren kişinin motivasyonunun ne olduğunu / nasıl olması gerektiğini de ortaya koyar. Ona göre komik, insanların grup hâlinde toplanarak bütün dikkatlerini, duygularını susturup sadece zekâlarını işletmek suretiyle, aralarından birisi üzerinde toplamasından doğar.⁹ Gülmenin kolektif tarafının olduğu anlaşılan bu tespitte gülünç olan şeyle gülen kişi arasında duygusal bir mesafe olması gerektiği fark edilir. Fakat daha önemlisi gülen kişinin gülme eylemini

4 Levent Bayraktar, "Henri Bergson ve Türk Düşüncesi Üzerine", Röportör: Zeynep Tek, *Bergson'dan Mustafa Şekip'e Gülme*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara 2015, s. 12-13.

5 Hayatı, yaratıcı bir evrim olarak kabul eden Bergson, bu evrimi idare eden ilkenin hayat hamlesi olduğunu ifade etmiştir. Hayatın evriminin sonunda ortaya çıkan varlık ise insandır (Ali Osman Gündoğan, *Bergson*, 3. Baskı, Say Yayınları, İstanbul 2013, s. 59-60.). Ancak hayat hamlesi insanı vücuda getirdikten sonra son bulmamıştır. Hayat insan üzerinden varoluşuna ve yaratmasına devam etmektedir (Levent Bayraktar, "Henri Bergson ve Türk Düşüncesi Üzerine", s. 15-16). Bu bakımdan Bergson'un felsefesi, evrenin bir planın gerçekleşmesinden ibaret olduğunu söyleyen finalizm ve canlı varlığın süre içinde oluşunu yadsıyıp onu tıpkı mekânda geçen olaylar gibi tasarımıyan mekanizm gibi doktrinlerden ayrılır. Çünkü hayat, finalistlerin düşündüğü gibi önceden belirlenmiş bir planın gerçekleşmesi olmadığı gibi mekanistlerin iddia ettiği gibi herhangi bir anın bilinmesi ile ondan sonraki anların da bilinmesini gerektirecek mekanik bir yapı arz etmez. Bir zorunluluk içerisinde tahakkuk etmeyen hayat özgürdür (Levent Bayraktar, *Bergson*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara 2016, s. 24-27).

6 Mustafa Şekip Tunç, "Gülmek Nedir ve Kime Güllüyoruz?", *Bergson'dan Mustafa Şekip'e Gülme*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara 2015, s. 115.

7 Henri Bergson, *Gülme*, Çev. Mustafa Şekip Tunç, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1945, s. 100.

8 Henri Bergson, *Gülme*, s. 15.

9 Henri Bergson, *Gülme*, s. 8.

‘zekâ’sı sayesinde gerçekleştirmesidir. Dikkat edileceği üzere felsefesinde sıklıkla sezginin anlam alanına vurgu yapan filozof, burada zekâyı öne çıkarmıştır. Bu nokta, onun gülmenin öznesi ve nesnesinin niteliklerini nasıl belirlediğiyle doğrudan ilgilidir. Gülmek için zekânın dikkat kesilmesi, duyguların bir kenarda bırakılmasını zorunlu hâle getirir. Özellikle gülücün sahip olması gereken hayatiyetten, dinamiklikten uzaklaşarak makineleşen niteliği, onu algılayacak olan yetinin de zekâ olmasını gerekli kılar. Kesitler hâlinde vuku bulan gülünç durumlarla kendi doğasına uygun olarak temasa geçen zekâ, gülücün hayatta neden olduğu kesintileri de bu sayede fark eder.

Bu çalışma, uyumsuzluklarıyla ‘cemiyyetin dışı’na çıkarak komikleşen birtakım insanların eleştirisini mizahi bir üslupla işleyen Haldun Taner’in (1916-1986) “Sancho’nun Sabah Yürüyüşü” adlı hikâyesini, Bergson’un gülme kuramı üzerinden incelemeyi amaçlar. Bu yolla mizahın eserde nasıl gerçekleştiği ortaya konularak hicvin sınırlarına ve hikâyenin derin anlam katmanlarına ulaşılmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda Bergson’un gülme kuramının bir eserde nasıl uygulanabileceğine dair bir yapının geliştirilme çabası söz konusu olacaktır. Taner’in bu hikâyesinin seçilme sebebi ise Bergson’un gülücün ortaya çıkmasında işaret ettiği temel ilkelerin en belirgin olarak bu anlatıda görünür olmasıdır. Söz konusu nitelikler gülmenin öznesi ve nesnesi ayrımı üzerinden incelenecektir.

1. Haldun Taner ve “Sancho’nun Sabah Yürüyüşü”

Hikâye, fıkra, gezi yazısı, makale, tiyatro ve radyo oyunu gibi çok sayıda türde eser kaleme alan Haldun Taner; kurgusal yapıtlarında mizahi başarıyla kullanmasıyla tanınmıştır. Taner’in mizah yaklaşımı başta öykülerinde olmak üzere konu edindiği toplumsal ve bireysel bozuklukları, alışkanlığı kırma ve ironi yardımıyla gündelik yaşamın tekdüzeleştirici, kanıksatıcı bağlamından çıkartıp okura eleştirel bir biçimde sunmaktır.¹⁰ Bu yolla sanatkar, çağının ve yakın tarihin eleştirisini dile getirme imkânı bulmuştur.

Bu çalışmada mizahın kurgulanma yöntemi itibariyle incelenen “Sancho’nun Sabah Yürüyüşü” adlı hikâye, 1964 yılında yayımlanmıştır. Taner, mizah unsurlarını hikâyede başarıyla uygulamasından ötürü 1969 yılında Uluslararası Bordighera Mizah Festivali Ödülü’nü almıştır.¹¹ Hikâyede ‘Hülya’nın babası’ adıyla zikredilen sahibiyile birlikte sabah yürüyüşüne çıkan Sancho adlı köpeğin Göreme Sokak’tan Sıhhiye’ye uzanan yolda tanıdığı insanlar ve köpeklerle karşılaşmasıyla gelişen durum ve olaylar, onun bakış açısı kullanılarak tahlil ve tasvir edilmiştir. Anlatıcı

10 Nüket Esen, «Acıyı Balla Yoğurmak: Haldun Taner’in Hikâyelerinde İçerik-Anlatım Tekniği İlişkisi», *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 182.

11 Siddika Dilek Yalçın, *Haldun Taner’in Hikâyeleri ve Hikâyeciliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1995, s. 42, 46.

tarafından Sancho'nun yürüyüş sırasında dikkatini her seferinde bir köpeğe (onun temsiline bir zümreye) ve çevresindeki insanlara yönelterek tanık olduğu uyumsuzluklar karşısındaki görüşleri belirtilmiş; bu sayede birçok gülünç unsurun görünür olması sağlanmıştır.

1. 1. Gülüncün Özellikleri

Gülmenin nasıl gerçekleştiği konusunda uyumsuzluk, üstünlük, rahatlama gibi çeşitli kuramlar ortaya konulmuştur. John Morreall'a göre uyumsuzluk kuramı; umulmadık, mantıksız, şöyle ya da böyle uygunsuz olan bir şeye karşı gösterilen zihinsel bir tepkidir.¹² Bergson'un gülme anlayışı da uyumsuzluktan doğan gülmeye dâhil edilir. Çünkü Bergson gülüncün sakarlık, dalgınlık, beceriksizlik, çeviklikten yoksunluk gibi durumlar sonucu gerçekleştiğini kabul etmiştir. Cemaatin olmasını beklediği, umduğu ile gerçekleşen arasındaki fark gülmeye neden olmaktadır. Diğer gülme kuramlarından olan üstünlük kuramına göre ise herhangi bir gülmece ögesini okuyan, duyan ya da seyreden bir kimse, olay kahramanının yaptığı yanlışlığı kendisinin yapmayacağından emin olarak kendisini gülmece kahramanından daha üstün hisseder, bu durumdan hoşlanır ve güler.¹³ Gülmeyi sinirsel enerjinin ortaya çıkışı olarak kabul eden rahatlama kuramında ise gülerak rahatlama, kişinin gülmeye başlamadan önce birikmiş olan sinirsel enerjisinin açığa çıkması olarak kabul edilir. Vaktiyle var olan enerjiyle değil gülme durumunun kendisi sayesinde biriken enerjiyle rahatlama düşüncesi de bu kuram içerisine dâhil edilir.¹⁴

Bergson'un gülme kuramının söz konusu yaklaşımları içeren bazı yönleri olduğu söylenebilir. Gülüncün karşısında alınan pozisyon; -anlık da olsa- acımasız tavır, kişinin düşen, beceriksizlik gösteren, sakarlık yapan vb. kişiye karşı kendini üstün görmesiyle de ilişkilidir. Gülmek için gerekli olan kolektif yapı, gülmenin sadece bulaşıcı doğasıyla ilgili değildir. Alınan hazzı göstermek ve arttırmak için de bir imkân alanıdır. Ayrıca gülünce yönelik ceza verme hakkını kendinde bulan kişi, üstün / kusursuz olan tarafta olmanın da keyfini sürmekte, cemiyetin kendisine bilinçdışı olarak verdiği uyarı yetkisini (gülerek) kullanmaktadır. Çünkü Bergson'a göre gevşeme yahut taşma hareketi gülmenin bir başlangıcından başka bir şey değildir, gülen de derhal kendine dönmekte, az çok kurumla kendini beğenmekte ve güldüğü kimseleri, iplerini elinde tuttuğu kuklalar gibi görmeye başlamaktadır.¹⁵ Bu kişisel hazzın dışında bilinçdışı olarak toplumsal faydanın gerçekleşmesinde aracı olmanın getirdiği bir

12 John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, Çev. Kubilay Aysevener ve Şenay Soyer, İris Yayınları, İstanbul 1997, s. 24.

13 Ünsal Özünlü, *Gülmecenin Dilleri*, Doruk Yayınları, Ankara 1999, s. 21.

14 John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, s. 32, 35.

15 Henri Bergson, *Gülme*, s. 143.

üstünlükten de söz edilebilir. Bunun sonucunda tanık olunan uyumsuzluğun cezalandırılmasıyla psikolojik bir rahatlama gerçekleşebilmektedir.

Haldun Taner'in "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü"nde mizahın temel olarak uyumsuzluk üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Anlatıda bir hayvana insana ait özelliklerin verilmesi, köpeklerin birbiriyle ve insanlarla olan ilişkilerinin beşeri düzeyde işlenmesi, zıtlıkların bir araya gelmesi ile oluşan mizaha örnektir. Böylelikle köpeklere insani roller yüklenerek rol değiştirme üzerinden uyumsuzluk sağlanır. Anlatıda hikâyenin içeriğinin anlaşılması adına uyumsuzluğu fark edenin niteliklerinden önce uyumsuzluğun görünür olduğu gülme nesnesinin özellikleri belirtilmelidir. Bunlar; gülünçteki insani nitelikler; dikkatsizlik, ruhi zayıflık, beceriksizlik gibi kusurlar ve gülücün durumunu fark etmemesi hâlidir.

1.1.1. Gülünçteki "Bir İnsan Tavrı, Bir İnsan İfadesi"

Bergson, komiğin oluşmasında temel unsurun gülünce neden olan şeyde ya da durumda insani nitelikler bulunması olduğunu belirtmiştir. Kendinden bir özellik, nitelik yakalamadığı sürece herhangi bir şeyi komik bulmayan insan gülme eylemini de gerçekleştiremeyecektir.¹⁶ Çünkü insandan başka hiçbir şey gülünç olmayıp bir hayvana gülme, onda bir insan vaziyeti veya insan tavrıyla karşılaşmak dolayısıyladır. İnsandan başka bir hayvanın yahut cansız bir şeyin gülünç olması mutlaka insana benzer bir tarafı olmasından, insanın ona verdiği bir kılıktan yahut onu kullanma tarzından ileri gelmektedir.¹⁷

"Sancho'nun Sabah Yürüyüşü"nde farklı kişiliklerden, statülerden, tavırlardan örülü cemiyet hayatı özellikle sosyetik yaşam, hayvanlar âlemine aktararak verilmiştir. Hikâyede Sancho adlı köpeğe insana ait bir isim verilmesinden başlanmak üzere fabl türünde olduğu gibi hayvanların insanlar gibi özellikler taşıdığı sezdirilir. Kişiliklerine uygun adları olan Sancho gibi Hedi, İsabelle, Mirella, Semiramis, Diojen vs. isimli köpekler, insanlar gibi düşünmekte ve davranışlar sergilemektedir.

Hikâyede ilk karşılaşılan köpek Alman Büyükelçiliğinin kapısında görülen Graf'tır. "Graf, son kaniş modasına göre kıvrık tüylerini belden aşağı tıraş ettirip belden yukarısını aslan yelesi gibi kabartmış, feldmareşal Von Mackenzen'i hatırlatan beyaz bıyıkları ile sanki hiç de fena olmamış."¹⁸ şeklinde tasvir edilir. Yazar bu portre tasvirinde insana ait özellikleri bir köpeğe aktarmakla okuyucusunu güldürür.¹⁹ Çünkü «tıraş ettir»mek insana

16 Ayşe Demir, *İnce Alaydan Satire: Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Hiciv ve Mizah*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s. 10.

17 Mustafa Şekip Tunç, "Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz?", s. 98; Henri Bergson, *Gülme*, s. 4-5.

18 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", *Onikiye Bir Var Sancho'nun Sabah Yürüyüşü Gülerek Ölmek*, 12. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s. 95-96.

19 Mehmet Kaplan, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", *Hikâye Tahlilleri*, 13. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008, s. 240.

ait iradi bir eylemdir. Graf'ın bir feldmareşali "hatırlatan" özelliği, moda-ya uygun ve aynı zamanda kurumlu davranışı, insana özgü durumların gülünce yol açması tespitine uygundur. Hikâyede iki sosyetik, medyatik köpek olan İsabelle ile Mirella'dan ise şöyle bahsedilmektedir:

İsabelle ile Mirella, bu iki kız kardeş sade kordiplomatîğin değil, Ankara köpek sosyetesinin en rüzgârlı güzelleri idiler. İkisinin de karşı konmaz bir kok-benisi vardı. Ankara Kalesi'ni, Gençlik Parkı'nın köprüsünü, Ulus alanındaki anıtı, yahut Opera'yı arka fon olarak alan birçok portreleri, uluslararası köpek dergilerine dört renkli kapak resmi olmuştu.²⁰

Cemiyet hayatının sosyetik kesiminin temsilcisi olan İsabelle ile Mirella adlı köpekler, medyatik yönleriyle sunulmaktadır. Çekici ve havalı bu "rüzgârlı güzelleri"n portreleri ve resimleri doğrudan insanların görünür, popüler olma çabasını hatırlatır. Yolda bu iki kız kardeşi gören Sancho'nun tepkisi ve onlar uzaklaştıktan sonraki hareketleri de son derece beşeri hâller olarak verilir: "Sancho bir ağacın dibine yürümek ihtiyacını duydu. Ne var ki, bu hareketi deminki güngörmüş selamının üslubu ile bağdaştıramadı. Daha doğrusu bir tanıdık görse beni, ağaç diplerini koklaya koklaya giden şehvet düşkününü köpeklerden sanabilir düşüncesi onu alıkoymdu."²¹ Bilinçli ve beşeri hâller sergileyen Sancho, ağaç diplerini koklayarak yoluna devam etmek istemiş olsa da sonrasında bir insan gibi şehvet düşkününü sanılmaktan korkmuştur. Yürüyüş devam ettiği sırada polis köpekleriyle dalaşma tehlikesi beliren Sancho'nun polis köpekleri uzaklaşınca yaşadığı çatışma da gözlemci anlatıcı tarafından şöyle tasvir edilir: "Onlar uzaklaşınca Sancho rahat bir nefes aldı. Atatürk Bulvarı'nın en kalabalık yerinde sosyete köpeklerinin piyasaya çıktığı bu saatte, polis köpekleri ile bir hırlaşma ve sonunda hırpalanma ayrıca prestijini de çok sarsabilir."²² Sancho'nun kavga etmekten içgüdüsel olarak kaçınmak yerine bir insan gibi prestij kaygısına düşmesi ve "erkeklik gururu"nun²³ başladığı oyunu kesmesine mani oluşu, komik bir durum oluşturmaktadır. Anlatının bütünü Sancho gibi insana ait niteliklere sahip köpeklerin dünyası üzerine kurulu olduğu için gülmenin diğer esaslarının izah edildiği yerlerde verilen örnekler bu hususu daha anlaşılır kılacaktır.

1.1.2. Mekanik Katılık: Dikkatsizlik, Ruhi Zayıflık, Beceriksizlik

Bergson'un gülme kuramında içtimai hayat kendisini teşkil eden fertlerden ahlaki, dinî, lisani, hukuki ve iktisadi bir dayanışmadan başka bir de cismani ve ruhi bir sağlamlık ve içtimai bir uysallık dayanışması talep eder. Dalgınlar, şaşşallar, sersemeler, beceriksizler, vurdumduymazlar,

20 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 98.

21 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 98-99.

22 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 101.

23 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 101.

züppeler, kendini beğenmişler, kabak çiçekleri, mürailer, dalkavuklar, idare-i maslahatçılar, çıtkırıldımlar, zevzekler, yabaniler, sonradan görmeler vs. her cemiyette yaftalı komiklerdir ve komedi bütün ilhamlarını hep bu “lâ-içtimai tipler”den alır.²⁴ Çünkü bu özellikte kişilerin “mihaniki hareketleri”nin temelinde “çeviksizlik ve beceriksizlik” yatmakta; “içtimai hayatın faaliyet ve uyanıklık merkezlerinde”n uzak düşme görülmektedir.²⁵

“Sancho’nun Sabah Yürüyüşü”nde tasviri ve tahlili yapılan köpeklerin dünyası üzerinden içtimai olmayan tipler sunulur. “Ankara köpek sosyetesinin en rüzgârlı güzelleri” olan Isabelle ile Mirella adlı köpeklerle kendini beğenmişler ve ‘gösteriş düşkünleri’ hatıra gelirken; Kastor adlı bir köpek üzerinden de sonradan görmelere yönelik bir eleştiri fark edilir. Kastor; doğduğu, geldiği yeri unutan / gizlemeye çalışan kişilerin bir temsilcisi konumundadır. Kastor’un bu özelliği vurgulanırken yapılan teşbih de eleştirinin hedef noktasının kimler olduğunu gösterir:

Kastor protokol kurallarını çocuk yaştan sindire sindire değil de, belirli bir çağdan sonra kitaptan ezberleyen yeni vekiller, senatörler ya da taşralı hariciyeler gibi sivri derecede nazik bir Chow Chow’dur. Ama buna rağmen, yine de, daldığı ya da heyecanlı olduğu zamanlar, anasının çoban köpeği diyalektiğini gizleyemediği anlar oluyordu.²⁶

Mizahın hicve ulaştığı yerlerden biri olan bu anlatımda, sonradan cemiyet hayatına dâhil olan siyasiler ve diplomatlar eleştirilir. Yaşama düzenine bozukluk veren problemin kaynağını kişilerde arayan²⁷ Taner, anlatılarında tipler üzerine yoğunlaşarak ortaya çıkan uyumsuzlukları belirginleştirmiştir. Burada da tipler üzerinden sonradan bir mevkie gelenlerin, statü atlayanların “sivri derecede”ki ‘aşırı’ değişimleri, sahici olmayan hâlleri hicvedilmiştir. Anlatının başlarında yolda karşılaşılan kasaba avukatı da siyasilerin hicvine olanak tanımıştır. İçtimai olmayan tiplere örnek olan bu avukatın muhatabı olan Sancho’nun sahibi de idare-i maslahatçı bir tutumla dikkat çekmektedir:

İyi bir terziden çıktığı halde çakşır gibi inen bu pantolonu, Avrupa malı olduğu halde mest hissi veren bu ayakkabıları ilk defa görüyordu. Başını kaldırıp baktı. Devetüyü palto ile siyah rölöve şapkayı görünce anladı. Bu adam kasaba avukatı yeni mebuslardan olmalı. Böyle tükürük saçtığına bakılırsa ya politikadan konuşuyor ya birini batırıyordu. Hülya’nın babasının bir şey söylediği yoktu. Adamın sözleri arasında bir delik bulup Hülya’nın döviz işini açmak için pusuda bekler bir hâli vardı.²⁸

24 Mustafa Şekip Tunç, “Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz?”, s. 104.

25 Mustafa Şekip Tunç, “Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz?”, s. 104-105.

26 Haldun Taner, “Sancho’nun Sabah Yürüyüşü”, s. 100.

27 Abdullah Uçman, “Haldun Taner Üzerine Birkaç Söz”, *Haldun Taner’le Yaşamak*, Haz. Kerem Karaboğa, YKY Yayınları, İstanbul 2017, s. 125.

28 Haldun Taner, “Sancho’nun Sabah Yürüyüşü”, s. 97.

Bu tasvirde fark edildiği gibi hikâyede insanlar aşağıdan, yerden yukarı doğru bakan bir gözden anlatılmıştır.²⁹ Aşağıdan yukarıya doğru bir bakış açısıyla sunulan bu anlatımda parçalar üzerinden kişilik sezdirme yöntemi uygulanır. «Çakşır gibi inen» pantolon, «mest hissi veren» ayakkabılar; “tükrük saç” an ağız ile kasaba avukatının nasıl biri olduğuna işaret edilir. Bu şekilde onun temsilinde kişinin sonradan, ‘yapma’ değişimlerle asil olamayacağına dikkat çekilir. Onun karşısında “pusuda bekler bir hâli» olan Sancho'nun sahibinin, durumu idare eden tavrında ise ilişkilerini koruyarak maddi menfaatlerini sürdürme çabasında olan insanların tutumu akla gelir. Muhatabın konuşması arasında “bir delik bul”maya çalışma hâli de söz komikliğinden yararlanılarak durumun mekanikliğini belirginleştirir.

Bergson'un gülme kuramına göre; kötü huyların gülünç olanlarına dikkat edilecek olunursa tümü otomatik bir makineyi andırır.³⁰ Hem ahlaki açıdan olmaması gereken bir durum hem de dikkatin göz ardı edildiği hâller gülüncü oluşturur. Hikâyede bu durumun en dikkat çekici örneği sonradan aktarımla verilen Selmin Hanım'ın davetidir. Yolda karşılaşılan Selmin Hanım ve köpeği Diojen, Sancho'nun geçmişteki bir olayı hatırlamasını sağlar. Zamandaki bu geriye dönüşle; Sancho'nun bilinç hâllerinin kesintisiz bir süreklilik içerisinde verildiği anlaşılır. Anlatıda ölçülebilen zaman “sabah” olsa da şuur hâllerinin kesilmeksizin sürüp gittiği “sâf olan süre”³¹ daha derin bir boyutta sunulur.

Selmin Hanım'ın davetinde mizah ve alaydan hicve hatta satire doğru gelişim sergileyen bir eleştiri düzeyi dikkat çeker ve bu anlatım tasviri satirle sağlanır. Oğuz Cebeci'ye göre; satirin sık kullanılan bir formu, “tasviri satir” adını alır ve eleştirel bir gözlemcinin, dış dünyada gördüklerini alaycı bir biçimde anlatmasından oluşur. Bu durumun standart sahnelerinden biri “ziyafette rezalet” adı verilebilecek olan yemek sahnesi tasvirleridir.³² Taner'in hikâyesinde Selmin Hanım'ın evindeki bir ziyafette ucundan dönülen rezalet, “durum komiği” oluşturur³³ ve anlatının entrik, mizahi yönünü güçlendirir. Yemekte masanın altından Selmin Hanım'ın ayağını ayakları arasına alan ve okşayan Hülya'nın babası, Sancho tarafından ısırlır. Selmin Hanım'ın çıkardığı iskarpinini de alıp bir köşeye sıvışan Sancho, bu durumdan duyduğu içgüdüsel rahatsızlığı gösterir. Anlatıda bu durum şöyle tasvir edilir:

Selmin Hanım (...) ayak yordamı ile iskarpinini arıyor ama masanın

29 Nüket Esen, «Acıyı Balla Yoğurmak: Haldun Taner'in Hikâyelerinde İçerik-Anlatım Tekniği İlişkisi», s. 187.

30 Mustafa Şekip Tunç, “Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz?”, s. 108.

31 Henri Bergson, Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri, Çev. Mustafa Şekip Tunç, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950, s. 101.

32 Oğuz Cebeci, *Komik Edebi Türler Parodi, Satir ve İroni*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008, s. 195.

33 Mehmet Kaplan, “Sancho'nun Sabah Yürüyüşü”, s. 240.

altına eğilip bakmayı nedense uygun bulmuyordu. Sancho saklandığı kanapenin altında bunu seyrederken ensesinde ılık bir nefes duydu. Diojen bir ayağı ile onun sırtını okşuyor, ağzı ile iskaripini çekiyordu. Sancho direnmek istedi. Sonra onun ıslak ve yalvaran bakışlarına dayanamadı. İskaripini bıraktı. Ve iri danuva dört ayaklı bir hoşgörü sembolü gibi götürdü, tam krem şantiyeli çilek yenilip de kalkılacakken hanımın ayağının ucuna bırakıverdi. Sancho kadının heyecandan ne kadar terlediğini, gidip değişmesinden çok önce, yine kokusundan anladı, gülümsedi.³⁴

Dört ayrı manzaranın yer aldığı bu anlatımda, bir tarafta evli bir adamın başka bir kadına yakınlaşması sırasında köpeği tarafından ısırılması (cezalandırılması)³⁵, diğer tarafta ayakkabısız kalan Selmin Hanım'ın ortamın gerektirdiği şıklığın ve nezaketin dışına çıkmak üzereyken hissettiği korku ve telaş ve bunu göstermemek için uğraşı, öte yanda ağzında bir ayakkabıyla saklanan Sancho ve son olarak sahibini kötü bir durumdan kurtarmaya çalışan, gözleriyle arkadaşına yalvaran, sağduyulu Diojen yer alır. Dört ayrı niyet ve eylemin karşılaştırmasını sunan bu tasvir, satiri kuvvetlendirmekte ve bir hareketin yol açtığı etkileri belirginleştirmektedir. Bununla birlikte Bergson'un gülme kuramında; dalgınlık ne kadar bariz olursa komedi o kadar yükselir. Dikkatsizlik sonucu ortaya çıkan kusurlar ne türlü olursa olsun gayri içtimai bulunur.³⁶ Selmin Hanım'ın bir dalgınlık sonucu ayakkabısını kaybetmesi, gülünç durumlara zemin hazırlarken Sancho'nun kısa süreli de olsa verdiği içgüdüsel ceza, bu türlü durumlardaki gülmenin cezalandırıcı gücünü hatırlatır. Bu anlatımdan sonra hikâyede tekrar satir devreye girmekte ve sabah yürüyüşünden sonra eve dönen Sancho, Hülya'nın annesinin de eşini aldattığını sezdirmektedir:

Sıcağı iyice içine sindirmiş hereke halısının üzerinde ilerlediler. Hülya'nın annesi geldiklerini duymamıştı. Telefonda biriyle gevrek gevrek konuşuyordu. Onları birden fark edince nedense çok korktu. Yine nedense telefonu hemen kapadı. Geldi kocasını öptü.

34 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 103.

35 Haldun Taner'in hikâyeleri üzerine yaptığı yüksek lisans tezinde Neslihan Aydın; "Hiç huyu olmadığı halde Hülya'nın babasını ısraran Sancho, hayvan kimliğiyle sadakatin anlamını kavramakta ve insan kimliğiyle sevginin en yozlaşmış hali olan ihanetin anlamını kavrayamayan sahibini adeta cezalandırmaktadır." (Neslihan Aydın, *Haldun Taner'in Öykülerinin İzleksel Tahlili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2010, s. 88) diyerek Sancho'nun bu eyleminin anlamı üzerinde durmuştur. Ayrıca Aydın, hikâyede Sancho'nun sahiplerini isimleriyle vermek yerine "Hülya'nın babası", "Hülya'nın annesi" olarak adlandırmasını, ailenin oluşmasında temel koşul olan kadın ve erkeğin evlilik ve sevginin anlamını yitirişleriyle yarattıkları yıkımın sadece kendileriyle sınırlı kalmadığını vermek istemekle ilgili olduğunu ifade etmiştir (Neslihan Aydın, *Haldun Taner'in Öykülerinin İzleksel Tahlili*, s. 88-90). Öte taraftan bu adlandırmalar, Sancho'nun esas sahibi olarak Hülya'yı gördüğünü ve onun annesi ile babası arasında duygusal bir mesafe koyduğunu da gösterebilmektedir. Bu nedenle Sancho, onları kendi isimleriyle anma gereği duymamış, aradaki mesafe sayesinde de mizah malzemesi hâline getirebilmiştir.

36 Mustafa Şekip Tunc, "Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz?", s. 136.

Adam her sokaktan gelişte bunu âdet edinmişlerdi. Sevgileri güya böylece perçinleşmiş oluyordu.³⁷

Sözlü ironinin kullanıldığı bu aşamada "safça" ve "sanki hiçbir anlamı yokmuş gibi" anlatılan olay, kadının bir sevgilisi olduğunu göstermektedir.³⁸ Onun hareketlerinin, özellikle ses tonunun tasviri, saklanan gerçekliği ele verir. "Nedense", "güya" gibi zarflarla bilinen bir gerçekliği görmezlikten gelmenin ve onaylanmayan bir bakış açısının dikkat çektiği bu cümlelerde, evlilik ve aile kavramının içinin boşatılmasına eleştiri getirilir. Bu yolla evliliklerin suni davranışları içeren bir dizi ritüele dönüşmesi ve aldatmaların yaygınlaşması hicvedilir.

1.1.2.1. Otomatlaşma Eleştirisi: Tekrarlar

Bergson felsefesinde hayatın oluştan koparılarak mekanik bir ardışıklık olarak yorumlanması, daima komedi için verimli bir sahne teşkil etmektedir.³⁹ Sürekli bir dönüşüm ve hareketlilik arz eden hayatın madde, fizik sahasına indirgenmesi uyumsuzluğu ortaya çıkarmakta ve bu durum da gülünce yol açmaktadır. Bu bakımdan anlatılarda otomat hissi yaratan tekrarların mizahi açıdan işlevsel bir önemi vardır. "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü"nde Sancho, bir "tekrar makinesi"⁴⁰ hâlinde muayyen kelimeleri ve hareketleri belli aralıklarla tekrarlar. Bergson'un insanın hareketlerinin ve tavırlarının basit bir makineyi andırdığı nispette komikleştiği tespitine⁴¹ uygun olarak insani özellikler sergileyen Sancho'nun bu mekanik hâli, okuyucuyu şaşırtmakta ve güldürmektedir.

Hikâyenin başından itibaren en sık olarak "tiki tiki praf" kelime grubu tekrar edilir: "Bir müteahhit malzemedен çalarsa, / tiki tiki praf / Önce yollar bozulur, / tiki tiki praf / Sonra topuklar çarpılır, / tiki tiki praf / Sonra kafalar yamulur. / Düzenler eciş bücüş olur. / Sonra müteahhitler malzemedен çalmaya başlar."⁴² şeklinde toplumsal bozukluklar, kaldırımların bozukluğu üzerinden hicvedilir.⁴³ Döngüsel bir biçimde

37 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 106.

38 Nüket Esen, «Acıyı Balla Yoğurmak: Haldun Taner'in Hikâyelerinde İçerik-Anlatım Tekniği İlişkisi», s. 189.

39 Levent Bayraktar, "Henri Bergson ve Türk Düşüncesi Üzerine", s. 32.

40 Mustafa Şekip Tunç, "Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz?", s. 125.

41 Mustafa Şekip Tunç, "Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz?", s. 113.

42 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 96.

43 "Hırsız müteahhit"lerin eleştirildiği bu anlatımı, komik unsurun korunması ve toplumsal eleştiri itibarıyla satir olarak değerlendirmek gerekir. Hikâyede satiri ve ironik söylemi aşarak saf sarkazma ulaşan yerler de vardır. Bunlardan en dikkat çeken Sancho'nun polis ve av köpeklerine yaklaşımıdır. Sancho'ya göre; "Kurbanlarını efendilerinin ayağına atıp, susta duran; ihsan bekleyen bu çanak yalayıcı, bu jurnalci, bu sifinik yaratıklar önce köpeklik tarihinin yüzkarası idiler" (Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 100-101). Doğrudan hakaret ve küfrün yer aldığı bu anlatım; sarkazm olarak değerlendirilebilir. Sarkazm, ironiden farklı olarak doğrudan bir eleştiriye dayanan; yıkıcı amaçlı alayın kullanıldığı ve genellikle kaba, sert ve hor bir üsluba dayanan bir teknik olarak

bozuklukların birbirini takip etmesi ve yaygınlaşması tekdüze tekrarlar yoluyla eleştirilir. Bu şekilde sorgulanmayan yaşamların basmakalıp davranış ve düşünüş biçimleri, ironize edilerek sunulur. Her “tiki tiki praf”, kendini tekrarlayan, sınırlı, çarpık düzenlerin ve zihinlerin gülünçlüğüne işaret eder.

Söz konusu tekrarlar farklı bir bakış açısı üzerinden de okunmaya açıktır.⁴⁴ Kaplan’a göre hikâyenin esası, Sancho’nun uyumluluk duygusu ile sabah yürüyüşü esnasında karşılaştığı uyumsuzluklar arasındaki çatışmadır.⁴⁵ Her tekrar cemiyet içinde şahit olunan uyumsuzluklar karşısında bir kaçış yoludur. Yalçın, hikâyedeki nakaratların yaşamda denge ve uyumun simgesi olduğunu belirtmiştir. Yürüyüş anındaki denge, uyum ve hareket, «tiki tiki praf” sözüyle karşılanır. Taner, her bir bölümde topluma ve insana ait uça bir örnek verdikten ve dikkatleri bu uyumsuzluğa çektikten sonra, “tiki tiki praf” sözü ile dengeyi kurar.⁴⁶ Ayrıca anlatıda “tiki tiki”, köpekler; “praf” ise insanlar dünyasını temsil etmektedir. Bunların art arda tekrarı ise insan ve köpeğin birlikteliğinden doğan uyumdur. Sancho yürüyüş sırasında “Gerekirse praf”sız bile olabilirdi ama Hülya’nın babası tiki tiki’siz kalabilir mi acaba? Hiç sanmam.”⁴⁷ şeklinde düşünür. Dolayısıyla onun “praf”sız kalabilmesi; insana ihtiyaç duymadan yaşayabilmesi anlamına gelir. İnsanın ise “köpeğe muhtaç oluşu”⁴⁸ “tiki tiki”siz kalamayacağını gösterir. Ancak Sancho; sadakatin “ruh huzuru yarat”ması⁴⁹ itibariyle “tiki tiki” ile “praf”ın birleşmesinden doğan ahengi, uyumu sevmekte ve sürdürmektedir. Bu tekrarın sağladığı mekanik rahatlığın anlamını fark etmekte ancak onsuz da yaşayabilecek bir kişilikte olduğunu sezdirmektedir. Çünkü sadakatin köpeklerle sağladığı moral tümlükte insanın sadece bir araç olduğuna inanmaktadır.⁵⁰

Sancho’nun tekrarlara hapsolup kalmaması, bu tekrarların ciddi ve derin bir sorgulamanın içerisinde / arasında yer alması, ritmin yolda, hareket hâlinde verilmesi de anlamlıdır. Yaşamın ta kendisi gibi; türlü

adlandırılır (Alan Partington, *The Linguistics of Laughter*, Routledge Press, New York 2006, s. 182-183). Anlatıda Sancho, karşılaştığı köpeklerin birçok farklı uyumsuzluğu, eksik ve aşırı yönleri olmasına rağmen sadece polis ve avcı köpeklerine karşı doğrudan sert ve yıkıcı bir üslup kullanmıştır.

44 Kurgusal açıdan bu tekrarların işlevsel bir yönünün olduğu da belirtilmelidir. Bu yolla anlatıdaki durağanlık kırılarak devingen bir yapı sağlanır. Yalçın’ın belirttiği üzere çizgisel bir kurgunun olduğu hikâyede dinamizm vardır. Yürüyüşle mekânın sürekli değişmesi gibi zaman da akışkandır. İnsanlar ve hayvanlar sürekli değişir. Her değişim anı, leit-motive hâlinde söylenen “tiki tiki praf” sözü ile noktalanır (Siddika Dilek Yalçın, *Haldun Taner’in Hikâyeleri ve Hikâyeciliği*, s. 192-193). Anlatıda bu söz öbeğinin her tekrarda harekete geçildiği anlaşılır ve yeni bir imajın tasvirine olanak tanınır.

45 Mehmet Kaplan, “Sancho’nun Sabah Yürüyüşü”, s. 239.

46 Siddika Dilek Yalçın, *Haldun Taner’in Hikâyeleri ve Hikâyeciliği*, s. 193.

47 Haldun Taner, “Sancho’nun Sabah Yürüyüşü”, s. 104.

48 Haldun Taner, “Sancho’nun Sabah Yürüyüşü”, s. 104.

49 Haldun Taner, “Sancho’nun Sabah Yürüyüşü”, s. 104.

50 Haldun Taner, “Sancho’nun Sabah Yürüyüşü”, s. 104.

arızalarla, hayatı kesintiye uğratacak türlü durumlarla karşılaşılmasına rağmen tekrarlar üzerinden devam edip gitme, oluşun içinde olma gereği ihtar edilir gibidir. Anlamanın ve sorgulamanın gerçekleşmesi, bir anın içinde takılıp kalmanın önüne geçer. Değişen görüntüler gibi sürekli bir değişim ve dönüşümün birbirini takip etmesi, hayatın da bilincin de dinamik bir özellik taşıdığı gösterir.

Anlatıdaki mekânların yarattığı süreklilik yanında zamanın sabah vakti olması da anlamlıdır. Bu vakitler, hayatın mekanik, suni vasıtalarının daha az faaliyette olduğu bir zaman dilimidir. Bu nedenle Sancho ile sahibinin ve gezmeye çıkan, çıkarılan köpekler için daha keyifli bir yürüyüş imkânı doğabilmiştir. Necip Tosun'a göre "Sabahın ilk saatleri, bozulmamışlığın, safiyetin ve dingin bir hayatın simgesi gibidir."⁵¹ Dolayısıyla hayatı kendi özgün doğası içerisinde, bozulmadan kavrayacak olan ve insanla "diğer canlılar arasında sempatik birleşme"⁵² imkân veren sezginin daha etkin olması açısından da sabah vakti anlamlıdır. Ancak Sancho, yürüyüşü sırasında kendi doğasına yabancılaşan tanıdıklarını gördükçe mekanikleşen bu tabiatlar karşısında zekâsını daha çok çalıştırmayı ve onların gülünçlüğüne göz önüne sermeyi daha fazla tercih etmiştir.

Anlatıda "tiki tiki praf" a bir süre sonra Hülya'nın babasının yere dayadığı semsiyesinden çıkan "tak"⁵³ sesi eklenerek ritim zenginleşmektedir. Daha sonra otomat hâline gelen seslere Sancho'nun "kuyruğu da "katıl"ır.⁵⁴ "Maddi bir oyunun sembolü"⁵⁵ olan bu tekrarlar; söz komiği ile birlikte davranış komiğine de yol açar. "Kurulmuş bir oyuncak gibi"⁵⁶ hareketler içerisinde olan Sancho; tekrarlar yoluyla mekanikleşen hayatın, davranışların ironisini gerçekleştirir. Bu sayede makineleşen insanın tabiatıyla uyumsuzluğa düşerek gülüncün nesnesi hâline nasıl gelebildiği fark ettirilir. İnsanın sahip olması gereken hayatîyet, canlılık, uyanıklık karşısında bu tekdüze vaziyetler, hayatın ritmini alışkanlıklara kurban ederek duyamayanların ironisi hâline gelir.⁵⁷ Bununla birlikte "tiki tiki

51 Necip Tosun, "Haldun Taner'in Öykücülüğü ve Yalı'da Sabah", *Türk Dili*, S: 759, 2015, s. 80.

52 Nurettin Topçu, *Bergson*, 5. Baskı, Haz. Ezel Erverdi-İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 79.

53 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 98.

54 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 99.

55 Henri Bergson, *Gülme*, s. 53.

56 Mustafa Şekip Tunç, "Gülmek Nedir ve Kime Güliyoruz?", s. 105.

57 Bu nedenle anlatıda "tiki tiki praf" gibi çeşitli tekrarların yanında, bir köpeğin bakış açısının kullanılması alışkanlıkların kırılmasında önemlidir. "Tiki tiki praf" tekrarıyla yabancılaştırma tekniği kullanılırken (Gökmen Boztilkı, "Haldun Taner'in "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü" Adlı Öyküsünü İki Farklı Anlatım Tekniği İle Okuma Denemesi", *Sakarya University Journal of Education*, 3/3, Aralık 2013, s. 10) hikâyenin bir köpeğin gözünden ve bakış açısından anlatılması, alışkanlığı kırmanın bir diğer biçimi olarak değerlendirilebilir (Nüket Esen, "Acıyı Balla Yoğurmak: Haldun Taner'in Hikâyelerinde İçerik-Anlatım Tekniği İlişkisi", s. 187). Bu sayede canlılığını, uyanıklığını kaybetmiş zihinlerin sarsılması sağlanır.

praf"lara eklenen "hırrrrr tak"⁵⁸ gibi kelime ve hareketler; bir köpeğin dahi sürekli tekrarlanan bir yapı içerisinde kalamadığını, değişim ve devinime duyduğu tabii ihtiyacı işaret eder.

1.1.3. Gülünç Olduğunu Fark Etmeme

Bergson'un gülme kuramına göre gülünç düşmek gayri şuuridir. İnsan gülünç olduğundan bihaber yaşadığı nispette gülünç olur. Bir hasisin pintiliğinden mütevellit hareketlerine cihan güldüğü hâlde kendisi farkında bile değildir. Bunun için komikler kendi hareketlerine kendileri de gülerse tesirlerini kaybederler. Her komik, kusurlarına karşı şuarsuz görünmek mecburiyetindedir.⁵⁹ "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü"nde mizah malzemesi hâline gelen kişi ve kişileştirilen hayvanların gülünçlüğü fark edemediği izlenir. Bu bakımdan hikâyede en dikkat çekici örnek, Sancho'nun yolda karşılaştığı Semiramis adlı köpekle beden diliyle dalaşmasıdır.

"Aşırı bir ciddilikle"⁶⁰ kuyruğunu tempolu sallayarak yürüyen Sancho'nun hâline tanık olan "Müsteşar beyin bu kahverengi buldoğu dilini çıkarıp kendi burnunun ucunu yaladı."⁶¹ Sancho bu tepki karşısında "Aklı sıra onunla alay ediyordu. Oysa kendi tüyleri ile hiç asorti olmayan ekose bir yekek giymiş, hava yağmurlu olmadığı halde ayaklarına gri şosonlar geçirmişti. Sen kendinle alay et rüküş."⁶² şeklinde düşünür. Birinin hareket, diğerinin şekil olarak uyumsuz görünüşü komiği ortaya çıkarır. Kıyafetlerinin kendi arasında ve mevsime uyumsuz oluşundan kaynaklı gülünçlüğü fark edemeyen buldoğun tutumunda karakter komiği de dikkat çeker. Özellikle fiziksel görüntü komiği daha görünür hâle getirirken jestler mizahı güçlendirir. Köpeklerin birbirine karşı olan tepkileri, "alay"sı davranışları ve Sancho'nun iç konuşması gülmeye yol açarken Semiramis'in rüküşlüğü ve bunun farkına var(a)maması ile sosyetenin giyim tarzına eleştiri getirilmiş olur.

Anlatıda Sancho'nun da tavırları ve tepkileri itibariyle zaman zaman gülmenin nesnesi hâline geldiği görülmektedir. Fakat anlatıdaki merkezî konumu ve anlatıcının tutumu itibariyle diğer köpekler gibi 'gülünç düşürülmediği'⁶³, alaysı bir şekilde sunulmadığı söylenebilir. Küçük bir köpek olarak insanlara aşağıdan yukarıya bakan Sancho olsa da anlatı

58 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 100.

59 Mustafa Şekip Tunç, "Gülmek Nedir ve Kime Güllüyoruz?", s. 109.

60 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 99.

61 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 99.

62 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 99.

63 Gülünç; *Türk Dili Kurumu Sözlüğü*'nde "güldürücü, tuhaf, komik" anlamına gelmektedir. Gülünç duruma düşmek ifadesindeki "düşmek" eylemi ise cemiyetin komik durumlara bakışını göstermesi açısından dikkate değer bir kavramdır. Gülünçlüğü belirlenen bir çizgiden dışarı çıkmak (daha aşağı) olarak görülmesi ile Bergson'un cemiyetin gülünç duruma düşenlerin, düştüğü yerden kalkması ve bir daha düşmemesi için gülmeyi kullandığını kabul etmesi arasında doğrudan bir ilişki kurulabilir.

boyunca tüm olup bitenlere hâkim olan (tüm gün görmüştüğüyle) yine kendisidir. O, tempolu yürüyüşüne uygun hareketler ve sesler çıkardığında çevresindekilerin tepkisini dikkatle inceler ve onların "şaşkınlık"ları karşısında eğlenir. Kendisini "deli sanan" "bakışlardaki şaşkınlık ifadesini çok iyi kestirebildiğinden gülmesini zor tut"ar.⁶⁴ Onun bu farkındalığı ve bakış açısı üzerinden sağlanan anlatım, okuyucuyla bilişsel ve duygusal bağın oluşmasına imkân verir. Böylelikle Sancho'nun "bir an için eşya haline gelmesi"⁶⁵ gülme eylemini beraberinde getirirse de mekanik hareketlerin arkasındaki bilinç, ona gülenlerin gülünç duruma düşmesine olanak tanır.

1. 2. Gülen Kişinin Özellikleri: Duygusuzluk ve Diğer Zekâlarla Münasebet

Bergson, gülmenin gerçekleşmesinde gülen öznenin de niteliklerini belirlemiştir. Özellikle gülünç olanla zekâ arasında kurulan bağ; gülen kişinin en temel özelliğini ortaya koyar. Gülüncün algılanabilmesi için merhamet, acıma, sempati gibi yakınlaştırıcı duygusal hâllerden uzak, bir an dahi olsa mesafeli bir tutum gerekir. Çünkü komik şeyin bütün tesirini hasıl edebilmesi için kalbin ani ve muvakkat bir uyusukluğu gereklidir ve gülmenin ilk şartı teessürden azade olmaktır.⁶⁶ Ayrıca gülen zekânın başka zekâlarla temasa geçmesi de lüzumlu görülür.

"Sancho'nun Sabah Yürüyüşü"nde Sancho'nun mizah malzemesi hâline getirdiği kişi ve şeylere karşı "lakayt bir temaşacı"⁶⁷ tavrı, duygusal bir mesafesi söz konusudur.⁶⁸ Dolayısıyla bu yaklaşım okuyucunun da acıma duygusunu ortadan kaldırmakta, gülünçleştirilen duruma odaklanmayı sağlamaktadır. Özellikle eleştiri konusu olan şeylere ve değersizleştirilen kişilere karşı kullanılan alaysı üslup mizahı güçlendirmektedir. Hikâyede Hedi adlı köpek üzerinden hayvanları stres topu gibi kullanan insanlara ve onun bozulan psikolojisinin farkında olmayan karşı cinsin nahoş hareketlerine şöyle bir eleştiri getirilir:

64 Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 99.

65 Henri Bergson, *Gülme*, s. 43.

66 Mustafa Şekip Tunç, "Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz?", s. 100.

67 Mustafa Şekip Tunç, "Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz?", s. 100.

68 Taner'in öykülerinde, küçük insanın gündelik yaşam pratikleri anlatılırken sosyal yaşam içinde farkında olarak ya da olmayarak kimlik çatışmasına giren bireyler, ötekinin gözüyle aktarılmıştır (Beyhan Kanter, "Haldun Taner'in Öykülerinde Kimlik Kaygısı", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 5, S: 8, Ocak 2012, s. 80). Bu hikâyede de bir öteki nazarıyla karşısına çıkan kişilere yaklaşan ve tüm anlatı boyunca eleştirel tavrını koruyan Sancho, sadece tek bir köpek arkadaşına karşı son derece zarif ve sempatik bir tutum takınmıştır. Hikâyede kendisine gülünmeyen, alay edilmeyen tek köpeğin bir filozof derinliğinde olan Diojen olması anlamlıdır. Çünkü Sancho, "Diojen kadar alçakgönüllük gösterebilen, onun kadar alçakgönüllülük gösterebildiği halde bu kadar yapmacıksız kalabilen bir başka köpek tanıyamıyordu" (Haldun Taner, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 103). Gözlemci anlatıcının devreye girdiği bu izahlarda Diojen'in Sancho'daki anlamı fark edilir. Ayrıca onun yolda kısa bir süre birlikte yürüdüğü Diojen'le ilgili anıların bilinçli olarak hatırlanması da ona duyduğu saygının (onun hatırlanmaya değer özelliklerinin) ifadesi olarak okunabilir.

Bu mahzun gözlü beyaz pekinuva her zaman olduğu gibi yine başına mavi bir rüban sarmıştı. Hedi'nin hanımı kışı Saint Moritz'de yazı Biarritz'de geçirmesine rağmen kibrit çöpü gibi ince bacaklı, isterik bir kadındı. Züriçli bir psikiyatrist kadına “Canınız sıkılınca, bir şeye üzülünce bağırın, çağırın, içinizi köpeğe boşaltın” diye salık vermiş, kadın bu tedavi ile iyileşmiş ama şimdi de zavallı Hedi sinir hastası olmuştu. Hedi'nin bu talihsiz serüvenini bilmeyen sokak köpekleri onun olur olmaz göz kırpmak, poposunu hoplatmak gibi tiklerini yanlış yorumlayıp peşine takılıyorlardı.⁶⁹

“Mahzun”, “zavallı” gibi acıma bildiren sıfatlara rağmen anlatı, bu kalbî yakınlığın gerektirdiği duygusal tondan uzaktır. Tıpkı bir insan gibi “başına mavi bir” örtü takan köpek öncelikle dış görünüşü ile okuyucunun algısını sarsar.⁷⁰ Sosyete kadınlarının bir temsilcisi olan “kibrit çöpü gibi ince bacaklı” bir sahabe ve onun yüzünden “sinir hastası” hâline gelen bir köpek, karikatürize edilerek sunulur. “Zavallı Hedi”nin macerasının öğrenilmesiyle ona doğru yönelen empati, tiklerinin “olur olmaz göz kırpmak, poposunu hoplatmak” olduğunun anlaşılmasıyla yerini komiğine bırakır. Bergson'a göre fevkalade ciddiyetle devam eden bir sahnenin birdenbire latife veya komediye dökülmesindeki sebebi, duygusal sürecin o sırada sekteye uğramasında aramak gerekir.⁷¹ Anlatıda “mahzun”la başlayan duygusal tonun bu davranış komiği ile tam olarak kesildiği, gülüncün öne çıktığı görülür. Konunun yarattığı duygusal ciddiyet, mizahı yakalayan zekânın devreye girmesiyle son bulur.

Genel olarak hikâyede duygusal mesafenin oluşmasını sağlayan en önemli unsur, anlatının merkezinde bir köpeğin olmasıdır, denebilir. Kurgusal metinlerde bir hayvan ya da çocuğun bakışı, olay ve durumları daha saf bir algı üzerinden değerlendirme imkânı verir. Böylelikle daha ön yargısız ve daha mesafeli bir anlatım mümkün olabilir. Özellikle bu bakış açısının hâkim olduğu anlatılarda hedefteki kişinin ya da kitlenin eleştirisi daha inandırıcı görünür. Okuyucuyu gülünç olana karşı daha acımasız olmaya sevk eden bu anlatım tutumu, gülmenin şiddetinin artması bakımından da önemlidir.

Ayrıca Bergson'a göre gülmenin gerçekleşmesi için gerekli bir diğer husus, zekânın diğer zekâlarla temasıdır. Gülme bir yankıya muhtaçtır. Yalnız kişi komiği duyamaz. Gülme diğer gülenlerle gerçek yahut tasarlanmış bir anlaşmayı, bir suç ortaklığını saklar.⁷² Söz konusu yankılar, edebî eserlerde dinleyici ya da okuyucu kitesinin varlığı üzerinden gerçekleşir. Eleştirisi nesnesini gülüncün etrafında kurgulayan sanatkar, bu

69 Haldun Taner, “Sancho'nun Sabah Yürüyüşü”, s. 96.

70 Kaplan'a göre; “Bu epizotta da yazarın maksadı, hem okuyucuyu güldürmek, hem yüksek sosyete kadınlarını gülünç göstermek”tir (Mehmet Kaplan, “Sancho'nun Sabah Yürüyüşü”, s. 241).

71 Mustafa Şekip Tunç, “Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz?”, s. 100.

72 Henri Bergson, *Gülme*, s. 6-7.

yolla olması gereken davranış ve düşüniş biçimlerinden yoksun olan kişi ve durumları hicvetme imkânı bulur. Bu bakımdan Bergson felsefesinde kolektif bir tepkiyi içeren gülme, edebî metinlerde okuyucu kitlesinin algısını yönetme olanağı da sağlar. "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü"nde (Miguel de Cervantes'in eserinde Don Kişot'la iş birliği içinde olan Sancho gibi⁷³) okuyucu da Sancho adlı köpeğin görüşlerine, sağduyusuna itimat eder ve onun eleştiri alanlarına dikkatini yöneltir.⁷⁴ Sancho, hikmete varan söyleyişleri, mizahi yaklaşımı ve üslubu benimsemesiyle okuyucunun zekâsıyla temasa geçer ve çoğu kez okuyucuyu kendi tarafına çekmeyi başarır.

Sonuç

"Sancho'nun Sabah Yürüyüşü"nde alay ve mizahtan hicve, satire doğru gelişim sergileyen bir eleştiri düzeyi dikkat çekmektedir. Taner, bu hikâyesi ile köpekler üzerinden mizahi ve ironik bir dille değerlere yahut kendiliğe yabancılaşma gibi birey ve toplumdaki çeşitli bozuklukları, bilinç ve ahlaki açıdan eksiklikleri hicvetme imkânı bulmuştur. Hayatın dinamizmine karşın bir süre sonra sıradanlaşan, alışkanlıkların döngüsellğine ve konforuna yenilen kitlelerin birbirine benzeyen davranış ve fikirleri, gülmenin dâhil olduğu bir yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Hikâyede Sancho üzerinden cemiyetin, mizahi yaklaşım ile yazarın neleri uyumsuz bulduğu tespit edilebilmektedir. Görünüşte, gösterişte, kişisel menfaatlerde aşırıya kaçanlar; kendi kusurlarıyla ilgilenmek yerine başkalarını küçük görenler; geldikleri yeri unutanlar; görevlerini suiistimal edenler; ahlaki normların dışına çıkanlar vb. kişiler üzerinden ıslah edilmesi gereken kusurlardan bazıları göz önüne serilmiştir. Anlatıda bu katılıkların, 'sivri'liklerin, aşırılıkların gösterilmesinde, belki de giderilme beklentisinde mizah kullanılmış, ancak düzeltme umudunun olmadığı, keskin öfke patlamalarının olduğu yerlerde sadece sarkazma başvurulmuştur.

Mekanikleşme eleştirisinin hâkim olduğu anlatıda mekânın yaratılan süreklilikle değişmesi, bilincin zamandaki geriye dönüşlerle yaşanan zamanın derinliğini sunması, sabah vaktinde yeni başlayan hayatla, canlılığın daha fazla hissedilmesi mümkün olmaktadır. Yürümenin, sürekli bir hareket hâlini çağrıştıran sembolik anlamlarının fark edildiği hikâyede; hayatı, oluşu kesintiye uğratacak türlü arızalarda ve satıhta takılıp

73 Sancho'nun isminin bu göndergesel anlamı için bk. Mehmet Kaplan, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", s. 239.

74 Örneğin Sancho, sahibinin yağmur yağacağı korkusuyla "kaç"masını şöyle eleştirmiştir: «Ne var ki arka ayakları üzerinde ayağa kalktığından beri içgüdüsunü kaybedip akla özenen insan, bunu bile fark etmez olmuş işte. Akla tam varamamış, sezisinin köprülerini de yıkmış. Lök gibi ortada kalmış» (Haldun Taner, «Sancho'nun Sabah Yürüyüşü», s. 105). Bu şekilde kendine ve tabiatın diline yabancı kalanlar, sezgisini kaybederek hayatı duyumsamayayanlar Sancho'nun bakış açısı üzerinden hicvedilmiş olur. Onun eleştirirken bu türlü kendinden emin tavırları, tepkisel ifadeleri ve konuşma üslubunu benimsemesi okuyucuyla olan diyalogunun artması bakımından da önem arz eder.

kalmaması gereği sezdirilir. Tüm bunların gözlemci anlatıcı ile birlikte yazarın sözcüsü konumunda olan canlı bir merkezî figür aracılığıyla idrak edilmesi, sadece algıların sarsılmasına ve gülmeye neden olmamaktadır. Esasen (Sancho gibi) eleştiren, sorgulayan zihinlerin değerine ve hayatı daha derinden ve içeriden duyumsayan sezgi gibi yetilerin önemine işaret edilir. Mekânın, zamanın, kişilerin, bilinç hâllerinin sürekli değişmesi gibi dönüşerek devam etmenin, cemiyetin arzu ettiği dikkat ve uyanıklığın her dem korunduğu bir bilinç hâlinin önemli olduğu anlaşılır. Aksi takdirde zekânın devreye girmesiyle mevcut aksaklıkların mizahi yolla eleştirilmesi kaçınılmaz olur.

Bergson'un gülme kuramının merkeze alındığı bu çalışma, Taner'in hikâyesinde mizahın gerçekleşme biçimini ortaya koymaktadır. Gülmenin oluşabilmesinde tasviri satirlerin yanında duygusal mesafe, diğer zekâlarla münasebet, mekanik katılık, insanilik vasıfları, gülünç olduğunu fark etmememe gibi durumların etkili olduğu anlaşılır. Özellikle anlatıda duygusal bağ, hikâye kişileri arasındaki ilişkinin boyutunu belirlemekle kalmamış, hikâye kişilerine mizahi açıdan yaklaşımı da belirlemiştir. Köpeklere atfedilen insani, beşeri hâller; tekrarlar yoluyla yaratılan söz komiklikleri; çeşitli davranış ve karakter komiklikleri; yer yer ironik kullanımlar uyumsuzlukların yakalanmasında başlıca unsurlar olarak hikâyedeki yerini almıştır.

Bergson felsefesinin etik ve estetik alandaki karşılığı olan gülme kuramının; üstünlük, rahatlama gibi diğer gülme kuramlarını da içeren birtakım yönlerinin olduğu görülür. Duygusal mesafede hissedilen üstünlük, başkalarıyla birlikte gülerken gülünce verilen cezannın neden olduğu rahatlama ve cemiyet için faydalı olanı yerine getirmekten dolayı hissedilen güçlülük hâli söz konusu ortak hususiyetlerden bazılarıdır. Uyumsuzluk kuramına dâhil olan Bergson'un kuramı; sanatkârın ve daha genel planda cemiyetin hangi değerleri öncelediğini, toplumsal kesimlerin eleştirisinin nasıl gerçekleştiğini göstermesi bakımından önem arz eder. Bu sayede mizahın toplumsal yönlerinin anlaşılması mümkün olabilir; gülmenin gerçekleştiği cemiyetin neleri uyumsuz olarak addettiği fark edilebilir. Bununla birlikte gülen ve gülünç olana dair temel ilkeler belirleyen bu sistemli yaklaşımda gülmenin evrensel yönlerinin saptanma olanağı da vardır. Bu şekilde toplumsal ve evrensel alandaki mekanik hâllerin, türlü katılıkların yarattığı uyumsuzlukların estetik açıdan nasıl işlenebildiği tespit edilebilir.

Kaynakça

- Aydın, Neslihan, *Haldun Taner'in Öykülerinin İzleksel Tahlili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2010.
- Bayraktar, Levent, *Bergson'da Ruh-Beden İlişkisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.
- Bayraktar, Levent, "Henri Bergson ve Türk Düşüncesi Üzerine", Röportör: Zeynep Tek, *Bergson'dan Mustafa Şekip'e Gülme*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara 2015, s. 3-32.
- Bayraktar, Levent, *Bergson*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara 2016.
- Bergson, Henri, *Gülme*, Çev. Mustafa Şekip Tunç, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1945.
- Bergson, Henri, *Yaratıcı Tekâmül*, Çev. Mustafa Şekip Tunç, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1947.
- Bergson, Henri, Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri, Çev. Mustafa Şekip Tunç, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1950.
- Boztilkı, Gökmen, "Haldun Taner'in "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü" Adlı Öyküsünü İki Farklı Anlatım Tekniği İle Okuma Denemesi", *Sakarya University Journal of Education*, 3/3, Aralık 2013, s. 7-16.
- Cebeci, Oğuz, *Komik Edebi Türler Parodi, Satir ve İroni*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008.
- Demir, Ayşe, *İnce Alaydan Satire: Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Hiciv ve Mizah*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- Esen, Nüket, "Acıyı Balla Yoğurmak: Haldun Taner'in Hikâyelerinde İçerik-Anlatım Tekniği İlişkisi", *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 181-194.
- "Gülünç", *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*, 21 Haziran 2018. <<http://www.tdk.gov.tr/>>
- Gündoğan, Ali Osman, *Bergson*, 3. Baskı, Say Yayınları, İstanbul 2013.
- Kanter, Beyhan, "Haldun Taner'in Öykülerinde Kimlik Kaygısı", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 5, S: 8, Ocak 2012, s. 73-81.
- Kaplan, Mehmet, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü", *Hikâye Tahlilleri*, 13. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008, s. 238-243.
- Morreall, John, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, Çev. Kubilay Aysevener ve Şenay Soyer, İris Yayınları, İstanbul 1997.
- Özünlü, Ünsal, *Gülmecenin Dilleri*, Doruk Yayınları, Ankara 1999.
- Partington, Alan, *The Linguistics of Laughter*, Routledge Press, New York 2006.
- Taner, Haldun, "Sancho'nun Sabah Yürüyüşü», *Onikiye Bir Var Sancho'nun Sabah Yürüyüşü Gülerек Ölmek*, 12. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s. 95-106.
- Topçu, Nurettin, *Bergson*, 5. Baskı, Haz. Ezel Erverdi-İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.
- Tosun, Necip, "Haldun Taner'in Öykücülüğü ve Yalı'da Sabah", *Türk Dili*, S: 759, 2015, s. 79-82.
- Tunç, Mustafa Şekip, "Gülmek Nedir ve Kime Güliyoruz?", *Bergson'dan Mustafa Şekip'e Gülme*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara 2015, s. 87-160.
- Uçman, Abdullah, "Haldun Taner Üzerine Birkaç Söz", *Haldun Taner'le Yaşamak*, Haz. Kerem Karaboğa, YKY Yayınları, İstanbul 2017, s. 119-127.
- Yalçın, Sıddıka Dilek, *Haldun Taner'in Hikâyeleri ve Hikâyeciliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1995.